

Het persoonlijke is commercieel

De autobiografieën van Betsy Perk en Mina Kruseman

Eén blik op de inventarisatie van Nederlandse egodocumenten maakt duidelijk dat het aantal gepubliceerde autobiografieën in de negentiende eeuw sterk toeneemt. Slechts een klein deel daarvan is geschreven door vrouwen. De autobiografieën van Betsy Perk (1874) en Mina Kruseman (1877) springen daarom des te meer in het oog. Wat bewoog deze feministes met een levensgeschiedenis naar buiten te treden toen andere vrouwen dat nog niet deden? Marijke Huisman betoogt dat Perk en Kruseman zich realiseerden dat de human-interestbelangstelling van een nieuwe groep lezers hen de kans bood, geld te verdienen met hun status als publieke persoonlijkheden.

Bij een bewust leven hóórt een slot dat past. Zoo goed als aan een boek'. In 1929 noteerde de journaliste W.A. Itallie-van den Embden deze woorden uit de mond van de feministische historica Johanna Naber. Wellicht was een autobiografisch boek een passend slot van Nabers leven geweest, maar ze publiceerde er geen. In 1937 was Naber ook niet van plan mee te werken aan een IAV-vragenlijst naar autobiografische bijzonderheden van 'veteranen' uit de vrouwenbeweging. Volgens Naber zouden slechts 'leeg- en warhoofden' met een 'overdreven idee van zichzelf' de lijst invullen en terugsturen. Ze stelde dan ook grote vraagtekens bij de betrouwbaarheid van de antwoorden. Zelfs de autobiografische informatie van de 'nobelste' mensen kon volgens de historica niet altijd de toets der historische kritiek doorstaan.

Een andere veteraan van de vrouwenbeweging had kennelijk minder problemen met het autobiografische genre. In 1924 publiceerde Aletta Jacobs haar Herinneringen. Daarmee plaatste Jacobs zich volgens haar biografe Mineke Bosch in een traditie van Amerikaanse en Engelse feministen als Elizabeth Cady Stanton en Emmeline Pankhurst, die respectievelijk in 1898 en 1914 hun autobiografie publiceerden. Tegelijkertijd stelt Bosch dat de publicatie van een autobiografie voor vrouwen nog geen gebruikelijke praktijk was. Wie de inventarisatie van negentiende-eeuwse egodocumenten op de website van het Instituut Nederlandse Geschiedenis (www.inghist.nl) bekijkt, ziet dat het aantal autobiografieën door vrouwen inderdaad gering is. Het is daarom des te opmerkelijker dat twee vooraanstaande feministes al in de jaren 1870 hun autobiografieën publiceerden:

Betsy Perk en Mina Kruseman. Wat bewoog deze vrouwen?

Publieke opinie

Betsy Perk (1833-1906) en Mina Kruseman (1839-1922) staan bekend als vooruitstrevende vrouwen die het begin van de Nederlandse vrouwenbeweging markeren. In 1870 richtte de schrijfster Perk het eerste feministische tijdschrift van Nederland op. Direct nadat het eerste nummer van *Ons streven* was verschenen, kreeg ze echter ruzie met de uitgever. Ze begon het concurrerende tijdschrift *Onze roeping* en nam alle abonnees mee. Een jaar later werd onder leiding van Perk de vrouwenorganisatie Arbeid Adelt opgericht. Deze vereniging bemiddelde in de verkoop van 'fraaie handwerken', zodat verarmde dames op beschaafde wijze geld konden verdienen. Ook hier ontstonden conflicten waarna de organisatie scheurde, Betsy Perk als 'ere-presidente' naar de zijlijn van Arbeid Adelt werd gerangeerd en ze haar tijdschrift in 1873 moest opheffen wegens een gebrek aan abonnees. Dat jaar had Mina Kruseman bekendheid verworven als schrijfster van de feministische roman *Een huwelijk in Indië*.

Beide feministen sloegen de handen ineen en samen toerden ze tussen maart en mei 1873 door Nederland met een serie voorlezingen. Daarin eisten ze onder andere opleidingsmogelijkheden voor meisjes en bepleitten ze het recht van ongetrouwde vrouwen om te werken en zelf geld te verdienen. De optredens van Perk en Kruseman werden druk besproken, maar de reacties in de pers waren overwegend negatief. Desondanks bereikten de vrouwen in korte tijd de status van publieke persoonlijkheden. Daardoor kon Kruseman in de volgende

Betsy Perk (1833-1906). Bron: www.tesselschade-arbeidadelt.nl.

jaren naam maken als actrice, maar ook toen kreeg ze negatieve kritieken. Eind 1876 besloot ze om die reden naar Nederlands-Indië te vertrekken, terwijl Perk al direct na de tournee met gezondheidsklachten uit de spotlights was verdwenen. Ze trok zich terug in Valkenburg en verhuisde later naar België. Voordat Perk en Kruseman definitief uit de Nederlandse openbaarheid verdwenen, publiceerden ze echter nog hun autobiografieën. In 1874 verscheen *Mijn ezeltje en ik. Een boek voor vriend en vijand* door Betsy Perk. Drie jaar later volgde Mina Kruseman met *Mijn leven*, een autobiografie in brieven.

Een van de interessante aspecten aan deze boeken, is dat beide dames expliciet refereren aan hun status als bekende Nederlanders. Zo schrijft Betsy Perk in de inleiding dat ze zichzelf niet zal introduceren, want haar naam is bij vriend en vijand genoegzaam bekend. Dat is juist haar probleem. Het vervelende van alle commotie rondom Perk was namelijk dat de ruzies met de uitgever van *Ons streven* en haar tegenstanders binnen Arbeid Adelt deels in het openbaar, via brochures en krantenartikelen, waren uitgevochten. Perk meende dat haar naam synoniem was geworden voor leugens en bedrog, en dat ze daardoor geen steun kon krijgen voor nieuwe feministische initiatieven. Door middel van een autobiografie wilde ze haar naam zuiveren. Ze vertelt hoe de scheuring van Arbeid Adelt volgens haar kon gebeuren, en in het laatste hoofdstuk volgt een soort requisitoir waarin ze zes bestuursters van Arbeid Adelt voor de 'regtbank der publieke opinie' daagt.

Ook Mina Kruseman beriep zich in haar autobiografie op de publieke opinie. Zij droeg haar zelfverdediging op aan haar 'trouwen vriend

Nog enkele exemplaren zijn te bekomen
van :

DE MODERNE JUDITH.

ALLERHANDE-BUNDELTJE

DOOR

MINA KRUSEMAN
(Stella Oristorio di Frama),
Cantatrice.

Deze op nette wijze uitgeverde bundel bevat 336 bladzijden vol humor en satire, benevens eene vermakelijke houtgravure, waarop 't welgelijkend beeld der Schrijfs'er.

De prijs is f 2.75. Uitgave van **J. P. BEVVELS,**
te Dordrecht. *1874*

STELLA ORISTORIO DI FRAMA,

als eene nieuwe Judith, met haar vreeslijk zwaard heel het mannendom bedreigende.

Spotprent uit het satirische tijdschrift *Uilenspiegel*, 29 maart 1873. Bron: Margot de Waal, *Mina Kruseman, portret van een militante feministe en pacifiste* (Amsterdam 1978).

Publiek, omdat hij alleen mij steeds gesteund heeft tegen mijn vijanden'. Die vijanden waren in de eerste plaats de critici die in kranten en tijdschriften negatief hadden geoordeeld over Krusemans kwaliteiten als schrijfster en actrice. Multatuli was eveneens een vijand. In 1876 had hij gezorgd dat Mina's hoofdrol in zijn toneelstuk *Vorstenschool* na de première aan een andere actrice werd toebedeeld. Kruseman was zeer verbolgen omdat zij voor elkaar had gekregen dat het stuk überhaupt kon worden opgevoerd. Om dit te bewijzen, publiceerde Kruseman uitgebreide fragmenten uit de briefwisseling tussen haar en Multatuli. Daaruit kon

de lezer tevens opmaken dat de schrijver aanvankelijk wel onder de indruk van haar was geweest, en misschien zelfs amoureuze gevoelens had gehad, terwijl Mina niet meer wilde bieden dan 'vriendschap'. In de jaren 1870 werd het publiceren van brieven hoogst ongepast gevonden – zeker als het ging om brieven van nog levende personen. Tegelijkertijd signaleerde een criticus onder het leespubliek een 'aan onbescheidenheid grenzende weetgierigheid' naar egodocumenten van 'belangwekkende personen'. Deze human-interestbelangstelling wordt wel in verband gebracht met de expansie van de boeken-

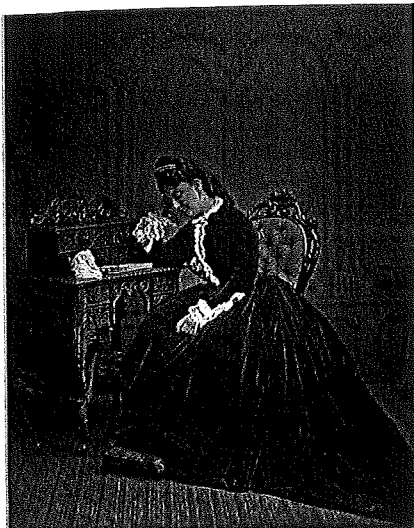
markt. Dankzij de stompers en andere technische vindingen kon drukwerk steeds goedkoper geproduceerd worden, terwijl in de negentiende eeuw ook meer mensen leerden lezen. De nieuwe lezers met een smalle beurs waren vooral geïnteresseerd in goedkoper drukwerk, zoals kranten en tijdschriften. Daardoor raakte een groter deel van de bevolking op de hoogte van het actuele nieuws. Dat gaf niet alleen een enorme impuls aan de publieke opinie, maar genereerde volgens uitgevers ook een belangstelling voor biografische achtergronden van publieke personen. Zij presenteerden daarom een uitgebreid aanbod van biografieën, autobiografieën, bundels brieven van beroemdheden en compilaties uit nagelaten papieren van schrijvers en andere bekendheden, eventueel aangevuld met fragmenten uit dagboeken.

Het persoonlijke is politiek

In het algemeen werden egodocumenten (ruim) na de dood van een persoon gepubliceerd. In een wereld waarin de publieke opinie aan invloed won en roddels zich via de gedrukte media snel konden verspreiden, zagen publieke personen echter steeds vaker de noodzaak om enige controle over hun imago te houden. Vooral mensen met een geschonden reputatie voelden die noodzaak, zoals Perk en Kruseman. Zij maakten het persoonlijke politiek door aan te haken bij de nieuwe markt voor human-interestverhalen en al tijdens hun leven een autobiografie te publiceren. Op die manier hoopten zij de publieke opinie te bewerken en hun reputatie te herstellen.

Met hun beroep op de publieke opinie lijkt de werkwijze van Perk en Kruseman op die van Jean Jacques Rousseau (1712-1778). Toen zijn boeken in de ban waren gedaan, hij Frankrijk had moeten ontvluchten en zijn eer werd ondermijnd door een pamflet waarin was te lezen dat de grote opvoedingsfilosoof zijn eigen kinderen te vondeling had gelegd, schreef Rousseau een autobiografische zelfverdediging: *Les Confessions*. Het boek verscheen pas na zijn dood in druk en heeft zijn reputatie voor tijdgenoten dus niet kunnen herstellen. Met dit werk vestigde Rousseau echter wel zijn reputatie als aartsvader van de moderne autobiografie. In elk overzicht is Rousseau te vinden als de grondlegger van de autobiografie, die meestal wordt omschreven als de ontwikkelingsgeschiedenis van een individuele persoonlijkheid. Na de verschijning van *Les Confessions* in de jaren 1780 zou het autobiografische genre zich volgens literatuurwetenschappers in de geest van Rousseau hebben ontwikkeld.

Als je de vele negentiende-eeuwse autobiografieën leest, is echter geen spoor van Rousseau te vinden. Bovendien waren critici in de negentiende eeuw niet te spreken over zijn autobiografie. Tot het einde van de eeuw hekelden ze Rousseau's ijdelheid en betwijfelden ze de oprechtheid van zijn bekentenissen. Veel Nederlandse autobiografen haastten zich dan ook te melden dat ze niet onbescheiden wilden overkomen. Om de schijn van ijdelheid te voorkomen, bepaalden sommigen dat hun manuscript pas na hun overlijden mocht worden gepubliceerd. Andere autobiografen benadrukten dat de publicatie het gevolg was van aandringen door vrienden en familieleden. Die zouden vinden dat de autobiograaf allerlei belangwekkends of leerzaams had te melden, bijvoorbeeld over godsdienstige en kerkelijke

Mina Kruseman als koningin Louise
in het toneelstuk *Vorstenschool*.
Foto: Albert Greiner. Bron: Theater Instituut
Nederland, www.tin.nl.

ontwikkelingen in de voorgaande decennia, de geschiedenis van handel en nijverheid, politieke of militaire onderwerpen of de situatie in de koloniën.

De meeste autobiografen concentreerden zich op algemene, historische herinneringen. In hun boeken krijgt het huiselijke of persoonlijke leven zelden aandacht; echtgenotes en kinderen worden vrijwel nooit genoemd, de eigen jeugd jaren worden meestal overgeslagen en namen van vrienden of bekenden worden weggelaten of onherkenbaar gemaakt. Je kunt zeggen dat zulke boeken helemaal geen autobiografieën zijn, maar in hun eigen tijd werden ze wel zo gezien. Tot circa 1890 hadden tijdgenoten alleen een andere opvatting van het genre. Ze zagen de autobiografie niet als de ontwikkelingsgeschiedenis van een persoon, maar als een bron voor geschiedschrijving. Dat vereiste dat autobiografen zo weinig mogelijk over zichzelf schreven en zoveel mogelijk over zaken die van 'historisch belang' waren. Zo bezien hadden vrouwen weinig te zoeken in het genre. Omdat zij volgens de heersende normen geen rol in de publieke sfeer mochten spelen, stonden zij immers buiten de geschiedenis. Het merendeel van de autobiografieën door vrouwen behoort daarom tot het genre van de bekeringsgeschiedenis. Op het gebied van religie konden protestantse vrouwen namelijk wel hun stem laten horen.

Betsy Perk en Mina Kruseman publiceerden bepaald geen bekeringsgeschiedenissen. In hun autobiografieën profileren zij zich als zelfbewuste vrouwen die zich verzetten tegen de conventies van het vrouwenleven. In het Nederland van de jaren 1870 waren Perk en Kruseman als zodanig tamelijk uniek, maar in andere landen waren al eerder zulke vrouwen te vinden – bijvoorbeeld George Sand. Ook zij publiceerde nog tijdens haar leven een autobiografie. Meer in het algemeen is het opvallend dat negentiende-eeuwse autobiografieën van vrouwen vooral zijn geschreven door vrouwen die voorzagen in hun eigen onderhoud, bijvoorbeeld als schrijfster, actrice of zangeres. Dat juist deze vrouwen nog tijdens hun leven de weg naar de autobiografie vonden, is wellicht te verklaren doordat zij, als vrouwen die

met hun activiteiten in de openbaarheid traden, bijna per definitie problemen met hun reputatie hadden. Zij hadden er dus belang bij het persoonlijke politiek te maken. Daarbij lijken vrouwen opvallend vaak het spoor van Rousseau te hebben gevolgd. Dat is ook het geval bij Perk en Kruseman. Zij plaatsten de eigen persoon onbekommerd op de voorgrond en schroomden niet om namen te noemen. Zo vermeldde Perk de initialen van haar tegenstanders binnen *Arbeid Adelt* dusdanig uitgebreid dat vrijwel iedereen wist om welke dames het ging. Kruseman nam helemaal geen blad meer voor de mond; zij citeerde uitgebreid uit persoonlijke, aan haar gerichte, brieven van Multatuli en andere beroemde mannen.

Geld

Het is de vraag of de strategie van vrouwen als Perk en Kruseman werkte. Ze overschreden immers niet alleen de grenzen van hun sekse, maar ook nog die van het autobiografische genre. In het algemeen reageerden critici negatief op autobiografen à la Rousseau, en de reacties op de autobiografieën van Perk en Kruseman waren eveneens afwijzend. Volgens critici gaf het geen pas zich in het openbaar te verweren tegen laster. Juist daardoor bekende men feitelijk schuld, zo vond Conrad Busken Huet. Hij schreef in 1874 over de autobiografie van Betsy Perk: "Eene vrouw die zich werkelijk niets te verwijten had, zou haar leed voor zich gehouden, het alleen aan boezemvrienden of aan de eenzaamheid geklaagd, het desnoods met zich in het graf genomen hebben. Door hare grieven te laten drukken heeft jufvrouw Perk getoond, noch een man, noch eene superieure vrouw te zijn, en zelve zich den goeden weg afgesneden."

De kans op eerherstel leek dus gering, maar wat was dan wel het doel van deze openbare zelfverdedigingen? Het antwoord lijkt mij te vinden in het boek van Mina Kruseman. Dit eindigt met een verhandeling over het kopijrecht, waarin Mina zich presenteert als een vrouw die weet wat ze waard is en een goede betaling eist voor haar autobiografie. Ze hekelte het onbetaald nadrukken en besluit met een

fragment uit de kopijwet van 1817. Daarin was voor het eerst bepaald dat de 'auteur' de eigenaar van een werk was, en dus niet de uitgever. Met een beroep op deze wet presenteert Mina zich vervolgens als degene die te allen tijde betaald moet worden voor haar werk: "En nu ... verklaar ik aan alle uitgevers ... dat al wat ik tot dus verre geschreven heb, *uitsluitend mijn eigendom is en blijft* en even als een huis, een ezel, een ruitje of een boek te koop of te huur wordt aangeboden (tegen *overeen te komen betaling*) door de eenige eigenares MINA KRUSEMAN."

In laatste instantie ging het Mina dus niet om de eer, maar om het geld. Dat gold wellicht ook voor Betsy Perk. Na het débacle met haar tijdschriften, de organisatie *Arbeid Adelt* en de lezingentournee zat ze zonder werk – en dus zonder inkomen. Bovendien waren de toch al beperkte arbeidsmogelijkheden van beide dames behoorlijk ingekrompen door de schandalen en discussies rondom hun persoon. Perk klaagt bijvoorbeeld dat de smet op haar naam het onmogelijk maakte steun te vinden voor een woon- annex opleidingshuis voor intellectuele vrouwen. Tegelijkertijd schrijft ze herhaaldelijk niet anoniem te willen publiceren, hoewel de uitgever en kennissen haar dat zouden hebben aangeraden. Ook Mina Kruseman peinsde er niet over zich te verschuilen of stil te houden. In de tirade tegen het nadrukken van haar werk strijdt ze juist voor het recht op betaling bij gebruik van werk dat háár naam droeg.

Die nadruk op namen lijkt begrijpelijk, want het enige wat Perk en Kruseman nog hadden, was hun naam. Die was besmet, maar hij was wel bekend bij vele tijdgenoten die de kranten en tijdschriften bijhielden. Met een dergelijke naam was geld te verdienen op de nieuwe markt voor egodocumenten van bekende personen. Als vrouwen die steeds zochten naar middelen van bestaan, realiseerden Perk en Kruseman zich waarschijnlijk als geen ander de nieuwe mogelijkheden van de boekenmarkt. En als zij daarvoor nog eens de conventies aan hun laars moesten lappen, dan deden ze dat. In laatste instantie was het persoonlijke dus niet politiek, maar commercieel.

Marijke Huisman (1972) is als aio verbonden aan de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Ze doet onderzoek naar de commercialisering van autobiografisch schrijven in Nederland tussen 1850 en 1918.

Literatuur

- Arianne Baggerman, 'Het einde van de autobiografie', in: Hans Renders red., *Het leven van een doodsbbericht. Necrologie & biografie*. Amsterdam, 2005, pp. 89-102
- Mineke Bosch, *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854-1929*. Amsterdam, 2005
- Maria Grever, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in geschiedenis*. Hilversum, 1994
- Marijke Huisman, 'Beter dan Thucydides en Wagenaar... Autobiografieën en de geschiedenis van de eigen tijd, 1850-1918', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118, 4, 2005, pp. 513-532
- Lotte Jensen, 'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschicht'. *Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*. Hilversum, 2001
- Mina Kruseman, *Mijn Leven*. Dordrecht, 1877
- Vilan van de Loo, *Toekomst door traditie. 125 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt*. Zutphen, 1996
- Betsy Perk, *Mijn ezeltje en ik. Een boek voor vriend en vijand*. Dordrecht, 1874
- Charles L. Ponce de Leon, *Self-exposure. Human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890-1940*. Chapel Hill/Londen, 2002
- Margot de Waal, *Mina Kruseman. Alles bevalt mij behalve rust*. Amsterdam 1986